

Agnieszka Kłopotowska*

ARCHITEKTURA W PRZEKAZIE POZAWZROKOWYM. KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMEJ PERCEPCJI

EXTRAVISUAL EXPERIENCE OF ARCHITECTURE. SHAPING A CONSCIOUS PERCEPTION

Architektura to sztuka wizualna, lecz jej potencjał nie ogranicza się do generowania i odczytu obrazu. Przekaz emocji twórczych może odbywać się również drogą pozawizualną. Wiedza i uwrażliwienie na taki język sztuki może pomóc osobom niewidzącym zbliżyć się do architektury. Wymaga to jednak zbudowania pomostu pomiędzy niewidzącym odbiorcą a dziełem architektonicznym. Architekt ma w tym nieoceniony udział.

Słowa kluczowe: percepcja pozawzrokowa, osoby niewidzące, architektura, sztuka wizualna

Architecture is a visual art, yet its potential is by no means limited to generating and interpreting of an image. Artistic emotions can also be transmitted in an extravisual way. The knowledge and sensitivity to this type of artistic language may help the blind to experience architecture. This requires, however, building a bridge between a blind person and an architectural work. An architect has a huge role to play in the process.

Keywords: extravisual perception, blind, architecture, visual art

I. Wizualność architektury

Architektura przemawia obrazem. Reguła ta dotyczy nie tylko formy architektonicznej. Podlegają jej także pozostałe elementy witrażowej triady – funkcja i konstrukcja budynku.

I.1. Forma. Forma jest nośnikiem obrazu. Architektura to odczuwanie formy. **Architektura to forma.**

I.2. Funkcja. Nie ukrywajmy – parametry pomieszczeń, ich przeznaczenie i wzajemny układ rzadko bywają przedmiotem ekscytacji. Wystarczy, by dyspozycja funkcjonalna dobrze spełniała stawiane wymogi. Czasami jednak twórca zechce nadać funkcji

szczególną rangę – dąży do specjalnej oprawy rozgrywających się zdarzeń. Kreuje szczególny nastrój, klimat wykonywanych w przestrzeni czynności. Zaprojektowana sekwencja funkcji zamienia się w teatr przestrzenny. Funkcja może nas zainteresować wtedy, gdy ją widzimy. **Funkcja to także forma.**

I.3. Konstrukcja. Rzadko kogo ekscytuje również gra sił, strzałki ugięć czy momenty zginające. Konstrukcję naszych budynków wolimy oddać w ręce dobrego specjalisty, ufając że nie popsuje formy. Zwykle wystarczy nam w zupełności by konstrukcja nie była nazbyt widoczna. Próby nadania specjalnej rangi konstrukcji sprowadzają się do nadania jej eks-

* Kłopotowska Agnieszka, dr inż. arch., Politechnika Białostocka, Wydział Architektury.

ponowanej formy. Konstrukcja ekscytuje wtedy, gdy jej forma ekscytuje [1]. **Konstrukcja to także forma.**

II. Awizualność architektury

Architektura przemawia obrazem, lecz pozbawiona wizualności nie jest pustką. Siła oddziaływania architektury nie ogranicza się do generowania obrazu. Poza sferą wizualną istnieje równoległy przekaz dopełniający język architektury. Jego kod, właściwie odczytany może stać się jedyną furtką dostępu do architektury dla osób niewidzących. Aby tak się stało – tak po stronie projektanta, jak i niewidzącego odbiorcy muszą zostać spełnione określone warunki.

II.1. Świadomy projekt

Zachęta. Pierwszy krok zawsze należy do architekta- to on programuje relację odbiorca- dzieło. Wysyłane sygnały, afordancje przestrzenne podpowiadają (bądź narzucają) w jaki sposób budynek zwiedzać, poznawać, użytkować. Sygnały te nie mogą ograniczać się jedynie do komunikatów wzrokowych, muszą być możliwe również do pozawzrokowej interpretacji. Zastosowane udogodnienia nie powinny jednak zwracać nadmiernie uwagi, wyróżniać grupy odbiorców o odmiennych możliwościach percepcyjnych. Niewidzący powinien poczuć się pełnoprawnym, lecz nie wyeksponowanym użytkownikiem przestrzeni. Uznawana za humanitarną postawę likwidacja barier architektonicznych nie wystarczy. Projektując dobrze oznakowaną, zrozumiałą, bezpieczną dla osoby niewidzącej przestrzeń, architekt odślania jedynie część prawdy o budynku. Pozostaje jednak kwestia przekazu estetycznych wartości dzieła, jego przesłania, symboliki czy użytych środków wyrazu. Rolą projektanta jest zachęcenie niewidomego odbiorcy do wejścia w intymną relację z dziełem, do przyjemności odkrywania autorskiego zamysłu i próby jego własnej interpretacji.

Przekładalność na słowa. Kompensacja werbalna pozostaje podstawowym i niezastąpionym narzędziem poznawczym dla większości osób niewi-

dzących. Budynek dostępny to obiekt, który można „opowiedzieć” słowami. Dotyczy to w równym stopniu układu funkcjonalnego przestrzeni, obiektywnych elementów kompozycji architektonicznej (geometria bryły, podziały przestrzenne, barwa czy faktura), jak również subiektywnej oceny kompozycji (kompozycja dynamiczna, statyczna, monumentalna, kameralna, ciężka, lekka, kod znaczeniowy obiektu, relacja z otoczeniem). Treść komunikatu może pozostać neutralna, pozbawiona estetyzacji i kreatywności kadru, dając niewidzącemu jedynie rzetelny opis rzeczywistości i pozostawiając fakty jego własnej ocenie. Może również przekazywać emocje widzącego tłumacza. Jego wrażliwość i sposób postrzegania rzeczywistości staje się wówczas rodzajem filtra, pryzmatem narzucającym osobie niewidzącej określoną ocenę faktów już raz poddanych ocenie. Niewidomy obserwator budynku powinien mieć możliwość wyboru rodzaju translacji zależnie od indywidualnych preferencji.

Przekładalność na języki innych sztuk. Odczucia związane z percepcją architektury mogą mieć podbudowę w doznaniach związanych z odczuwaniem innych sztuk [2]. Odwołując się do efektywności zmysłów kompensujących brak wzroku (przede wszystkim: dotyk, słuch, zmysł kinestetyczny) można bazować na przywoływaniu podobieństwa wrażeń pomiędzy architekturą a rzeźbą, muzyką, poezją, tańcem itd. (np. analogia rytmu z powtarzalnym refrenem, akcentu z nieoczekiwanym dźwiękiem, podziałów budynku z taktem muzycznym). W sztukach, ale i w życiu codziennym można szukać możliwości zapełnienia emocjonalnej pustki wyrażen opisujących zjawiska architektoniczne, całkowicie niedostępne dla osoby niewidomej (np. „puste” pojęcia: światło, cień, barwa, piękno wizualne, mogą „zapełnić treścią” ich wyobrażenia surogatowe: ciepło, chłód, barwa dźwięku, harmonia muzyki).

Makieta. Przestrzenny model obiektu architektonicznego może być nieocenionym źródłem informacji, udostępniającym niewidzącemu obserwatorowi zwłaszcza elementy znajdujące się poza zasięgiem

percepcji dotykowej (np. zbyt małe czy zbyt duże, zlokalizowane wysoko czy przeciwnie – pod ziemią, elementy ruchome itd.). Należy pamiętać że zmysł dotyku, w przeciwieństwie do zmysłu wzroku, to zmysł sukcesywny, bazujący na odkrywaniu poszczególnych „warstw” poznawanego przedmiotu: jego trójwymiarowej geometrii, gabarytów całości i poszczególnych elementów kompozycji, wzajemnych relacji przestrzennych oraz pewnych właściwości powierzchni. Ta cecha oraz stosunkowo mała naturalna „rozdzielczość” aparatu sensorycznego [3] powodują, że zmysł dotyku odbiega znacznie efektywnością od wzroku. Dla kompletności przekazu warto zatem przygotować makietę „wielostopniową”, czyli zestaw makiet obiektu, odpowiadających różnym skalom dokładności- od najbardziej schematycznej, obrazującej główną wytyczną formalną (proporcje części i kierunku kompozycji), poprzez ogólny pogląd na kształt obiektu aż do detalu architektonicznego (np. pojedyncze obramowanie powtarzalnego okna, czy próbka materiału użytego na elewacji budynku) [4]. Należy również pamiętać o zasygnalizowaniu istotnych elementów kontekstu przestrzennego, który determinował przyjęcie określonych rozwiązań architektonicznych [5]. Znakomitym dopełnieniem byłoby również stworzenie makiety czy wypukłej planszy obrazującej rozwój koncepcji, kontekst i kod znaczeniowy obiektu, jego symbolikę i inspiracje twórcze.

II.2. Świadomy odczyt projektu

Otwarta postawa. Bardzo wiele zależy również od postawy niewidzącego odbiorcy. Sytuacja przedstawia się zupełnie inaczej w przypadku osób niewidomych od urodzenia oraz osób ociemniałych, zwłaszcza w wieku dojrzałym. W pierwszym przypadku od pierwszych momentów życia uruchamiane są naturalne mechanizmy kompensujące brak wzroku. Siłą rzeczy rozwija się również pozawzrokowa percepcja architektury. Kształtują się pierwsze wyobrażenia na temat przestrzeni, odległości, kształtów. Niezwykle ważna

jest w tym okresie akceptacja rodziny, która może pomóc niewidomemu dziecku kształtować otwartą postawę w stosunku do trudno osiągalnych zjawisk i pojęć przestrzennych. Właściwa postawa rodziców stymuluje dziecko do samodzielnego poruszania się, poznawania i doświadczania przestrzeni [6].

Inaczej przedstawia się sytuacja osób, których system percepcyjny dotąd opierał się na doznaniach wzrokowych. Reakcją na utratę wzroku jest olbrzymi lęk, rozbicie, bunt, który w wielu przypadkach powoduje odsunięcie się od ludzi, zniechęcenie, rezygnację z dotychczasowego trybu życia, brak motywacji do dalszych działań. Fachowa pomoc oraz akceptacja najbliższych mogą pomóc ociemniałej osobie odnaleźć się w nowej sytuacji. Ważne, aby zachęcać osobę niewidzącą do samodzielności i wzmacniać w niej pragnienie poznania przestrzeni na nowo. Architektura może z powodzeniem stać się pasją, dostarczać wiedzy i wzruszeń. Jednak nie przełamane poczucie braku wiary we własne możliwości może spowodować podświadome „odebranie sobie prawa” do rozwijania zainteresowań sztukami wizualnymi, niejako „zarezerwowanymi” dla osób widzących.

Wiedza i uwrażliwienie. Kluczem do każdej ze sztuk jest skomplikowany język znaczeń i podtekstów. Jego właściwe „odkodowanie” wymaga od odbiorcy wiedzy związanej z konkretną sztuką (w tym poznania jej podstawowych pojęć) ale również uwrażliwienia na proponowany przez autora przekaz treści. W przypadku treści wizualnych obraz poddawany percepcji jest niejako przepuszczany przez równoległe „filtry percepcyjne” [7], odpowiedzialne za rozpoznanie fizycznych właściwości przedmiotu ale również za jego odbiór emocjonalny (np. „filtr kulturowy”, „filtr przydatności” – afordancje, „filtr doznań osobistych” – prepercepcja). Aby zrozumieć język architektury osoba niewidoma powinna zatem poznać podstawowe zasady percepcji, zagadnienia związane z perspektywą, zależność pomiędzy trójwymiarowym obiektem a rysunkiem dwuwymiarowym, podstawowe konsekwencje transformacji przestrzennych, konse-

kwencje przestrzenne wynikające z parametrów ludzkiego ciała, itd.). Niezbędne jest również rozwijanie wrażliwości estetycznej na bazie analogii doświadczeń oraz „przekładalności” architektury na wrażenia dostępne w sztukach pozawizualnych [8]. Wymaga to nieustannego doskonalenia i uaktualniania programów nauczania czy rehabilitacji osób niewidzących ale i determinacji samego zainteresowanego.

III. Podsumowanie

Ordinatio, Dispositio, Eurytmia, Symetria, Decor, Distributio- to bez wątpienia ponadczasowe wytyczne warunkujące stworzenie pożądanej kompozycji architektonicznej. Kryteria umożliwiające ocenę osiągnięć

sztuki architektonicznej poprzez wizualny kontakt z dziełem nie wyczerpują jednak potrzeb każdego odbiorcy. Istnieje potrzeba świadomej weryfikacji przekazu architektonicznego o elementy możliwe do percepcji pozawzrokowej. „Awizualność” jako postawa twórcza może choć w pewnym stopniu wyrównać szansę niewidzących odbiorców architektury.

Świat doznań estetycznych nigdy nie stał i nie będzie stał otworem dla wszystkich odbiorców – niezależnie od stopnia ich sprawności fizycznej. Zawsze jednak powinien zostawić otwartą furtkę dla tych, którzy chcą go doświadczyć. Czas aby witrażowskie zalecenia estetyczne dopełnić kodeksem etycznym projektowania uniwersalnego.

PRZYPISY

[1] Czas niejednokrotnie deprecjonuje zasadę bezwzględnej szczerości – w remontowanych budynkach znika wymyślona przez autora gra sił, pozostaje jej wspomnienie – zewnętrzna powłoka konstrukcji. „Trzonolinowiec” pozbawiony swej zasady konstrukcyjnej funkcjonuje nadal jako jej przykład. Remont fasady szkoły w Dessau poprawił parametry szklanej tafli i zredukował problemy wynikające z pierwotnie zastosowanej technologii. W ten sposób „technologiczny” manifest Bauhausu przetrwał jedynie jako forma.

[2] Pisał o tym już Witruwiusz, podkreślając „korzyści” wynikające ze znajomości sztuki muzycznej.

[3] Im bardziej skomplikowany obraz, tym większy musi być jego odpowiednik dotykowy.

[4] Schemat funkcjonalny obiektu ułatwiający poruszanie w wystarczającym stopniu przybliży wypukła grafika – plan budynku bądź audio-przewodnik. Ewentualna makietka wewnątrz ma raczej znaczenie w oddaniu jego elementów kompozycyjnych.

[5] Często popełnianym błędem zniekształcającym odbiór budynku jest pozbawienie jego modelu kontekstu przestrzennego. Budynek nigdy nie jest samoistną, kompozycyjnie zamkniętą całością. Istnieje zawsze na tle, które w znaczący sposób wpływa na odbiór emocjonalny obiektu, jego skalę, kompozycję, kolorystykę, fakturę.

[6] W rozwoju widzącego dziecka to właśnie wzrok odgrywa rolę podstawowego stymulatora motoryki i systemu poznaw-

czego. Obraz rodzi pokusę sięgnięcia, poznania, naśladownictwa. Umożliwia łatwe kontrolowanie otoczenia i pozycji własnego ciała. Pozwala efektywnie unikać zagrożenia. Niewidome dziecko musi być specjalnie zachęcane do poruszania się i poznawania przestrzeni, której zwykle się obawia.

[7] Patrz również A. Böhm A., „Wnętrze” w kompozycji krajobrazu, Kraków 2004, s. 35, 53.

[8] Niezwykle pomocne w odkrywaniu architektury stają się coraz doskonalsze urządzenia i technologie, pozwalające rozwijać sensorykę i przybliżać osobom niewidzącym skomplikowany świat doznań wizualnych.

BIBLIOGRAFIA

Böhm A., „Wnętrze” w kompozycji krajobrazu, Kraków 2004.

Grabowska-Patecka H., *Niepełnosprawni w obszarach i obiektach zabytkowych. Problemy dostępności*, Kraków 2004.

Kłopotowska A., *Niewidzialna architektura – status piękna w pozawzrokowej percepcji przestrzeni architektonicznej* [w:] *Definiowanie przestrzeni architektonicznej. Co z tym pięknem architektury współczesnej*, Czasopismo Techniczne Architektura, z. 6-A/2007 (ROK 104), Kraków 2007.

Kuryłowicz E., *Projektowanie uniwersalne. Udobęgnięcie otoczenia osobom niepełnosprawnym*, Warszawa 1996.

Majewski T., *Psychologia niewidomych i niedowidzących*, Warszawa 1983.